

Prof. Ivan Stankov, DSc

St. Cyril and St. Methodius University, Veliko Turnovo, Bulgaria

E-mail: stankoviv@abv.bg

Abstract: *The article examines the particular duality in Jovkov's artistic world, seen through what has been written in some of the most important interpretations of Jovkov's works.*

In the reflections on Jovkov's poetics, reverse perspective is brought out as a tool, reconciling the realistic image in the stories with the idealistic-religious worldview of the writer.

Keywords: *iterature, interpretations, duality, reverse perspective, eternity*

ВЪВЕДЕНИЕ

Всеизвестно е, че нещата, за които си готов да умреш, са онези, без които не би могъл да живееш. Затова творчеството на Йордан Йовков е едно от последните неща, от които българската култура и българският народ биха се отказали, изправени пред някакъв въображаем взвод за разстрел. А откак Йовков се е появил на българската културна сцена, народът нито за миг не е живял без него. През всичките превратности в политики, идеологии и истории. Нямаме български вариант за живеене без Йордан Йовков. Навярно това се дължи на плътното покритие между духовната география на Йовковото творчество и териториите, картографирани от българския национален дух в безкрайното поле на всечовешките възделения. Между ДНК-то на Йовковите идеи и жилавите корени на българското национално мислене връзката е органична, почти физиологическа. Йордан Йовков е българският световен писател и това не е бърза оценка, а промислена характеристика. Той е нашият наднационален писател, чрез него всеки от нас става световен човек, пълноправен представител на нашата цивилизация.

Причината за това навярно се крие в читанките, където се срещаме с него и с бялата му лястовица за пръв път. После – в христоматиите, където ще седнем на пейката със Серафим, за да нахраним с трошици от шепата си птиците под стряхата на Еньовото кафене. Ще се готвим за матурата, за зрелостния си изпит със Земяците от село Брешлиян. Сетне в студентските конспекти ще се вглеждаме как Жетварят Христос слиза сред нивите, за да подписва нов договор с българския народ. Срещаме се с него и във филми, и в сериали, и стари, и нови, в театралните спектакли „Албена“ и „Боряна“. Няма българска къща без негова книга. И всичко това – без той да го иска от нас. Тогава значи ние сме го поискали. Ние сме му отредили тази величава посмъртна съдба. И ако днес все пак се запитаем с какво все пак Йордан Йовков е заслужил всичко това, отговорът може да бъде само един – защото ни изразява дълбоко и цялостно. В неговите разкази сме такива, каквито бихме искали да бъдем. През думите и действията на Йовковите герои се чува всеобщият наш глас, онзи, който, при всичките различия помежду ни, изговаря разбирането ни за света и за мястото на човека в него. Йовковите герои, бидейки хора от нашето минало, всъщност са образи на хора от нашето бъдеще. Образите, които търсим в дрезгавината на всяко следващо утро с твърдото убеждение, че те съществува, че са постижима реалност, ако всички вкупом я поискаме.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Йорков е из първомайсторите на българското разказване. Но той изглежда особено сред останалите добри разказвачи: стои прав, тих и замислен сред нещата, които се случват в разказите му, но като че ли е вгледан по-скоро някъде нагоре и напред. Там, където малките

⁸⁴ Докладът е представен на пленарната сесия на 61 международна научна конференция „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето – V“, проведена във Филиал-Силистра на Русенски университет „А. Кънчев, на 27 октомври 2022г. с оригинално заглавие на български език: ЙОВКОВ – ДНЕС, ВЧЕРА И УТРЕ.

неща, за които говори, отведнъж стават големи и видими отвсякъде. Парадоксално е, че вместо бъдеще, като другите автори от това време, Йовков предлага на българския народ минало. Не онова далечното, с великите царе и многото морета, както правят по същото време десетки негови събратя по перо. Йовков предлага на българите като бъдеще онова малко вчера, което повтаря по някакъв начин онзи ден. Не нови идеи, горещи, разплазмени, революционни, а някак стари, кратки и заоблени. Онези, които са били живи в Йовковото вчера, преди войните и във вековете още преди това. Трайното, повторителното, непроменливото, сиреч – вечното.

В самото начало на творческия си път Йовков е разпознат като талантлив писател и през 1917 г. още по време на войната, Боян Пенев го предлага за носител на литературната награда на Българската академия на науките. Първите стихотворения, с които дебютира десет години преди това в списание „Художник“ са забравени, забравено е цялото онова предвоенно учителско време, защото сега е война, Йордан Стефанов Йовков е войник, поручик, командир на пета рота от Бургаския полк, после военен кореспондент под куршумите. Сега пише не стихове, а разкази. Разказите са военни, войната е на власт не само в историята, ами и в литературата. Те напълват първите му два тома с военни разкази през 1917 и 1918 г. Ранен в битката при Дойран през юни 1913 г., носен километри на гръб от войниците си, изгубва милата си Добруджа в края на войните и подхваща „Жетварят“. Подхваща сюжета за Христос който слиза да даде нова благословия на българския народ. Макар родната му Добруджа, с любимия му Добрич да остават в румънско, Йовков продължава да твърди пред приятеля си Спиридон Казанджиев „Ех, обичам си ги аз власята“. В Букурещ, в сърцето на власята, прекарва седем изключително ползотворни години от 1920 до 1927 и оттам праща на Владимир Василев за публикуване в Златорог разказите от сборниците „Последна радост“, „Старопланински легенди“ и част от „Вечери в Антимовския хан“.

След тези книги Йордан Йовков е вече твърда национална величина. Не случайно в писмата си настоява коректор на „Старопланински легенди“ да бъде „Николай“. Разбира се, Николай Лилиев и никой друг! Докато слиза по дипломатическата стълба от аташе по печата до обикновен драгоманин в посолството в Букурещ, Йовков изкачва най-високите стъпала на литературната стълбица по това време у нас. Превзема полека ума и сърцето на България, без да е вътре в нея. И без никакъв -изъм! В тези години в родните ни полета се водят жестоки естетически битки между символисти, експресионисти, диаболости, футуристи, постсимволисти, дори имажинисти. Йовков никога не става никакъв -ист, става просто все по-голям писател на народа си.

Не бива да ни потиска непостижимостта на Йовковите герои. Тя е заразяваща, възвисяваща. Серафим например е кротък, налудничав добротворец, подир когото Еньо се помъква към добротата, както Санчо тръгва след Дон Кихот. След него неволно поискваме да тръгнем и ние. Скъсаното палто, резултат от перманентния му алтруизъм, свети като библейска риза, хвърля мистична светлина върху творчеството на писателя и окръгля като резюме идеята за всеобщата религиозна легендарност на Йовковия художествен свят.

„Женско сърце“ (1935) и „Ако можеха да говорят“ (1936) завършват разказа за книгите на Йовков. Като се наредят едно до друго заглавията на Йовковите книги – „Разкази“, „Жетварят“, „Последна радост“, „Старопланински легенди“, „Вечери в Антимовския хан“, „Женско сърце“ и „Ако можеха да говорят“ – се долавя като че ли някакъв сюжет, някакъв много кратък и много важен общ събирателен разказ. И в този разказ има една грешка, видима отдалеч. Докато всички други заглавия разказват за нещо продължително, повтарящо се, за нещо вечно, едно-единствено от тях е знак за край – „Последна радост“. Последната радост е смъртен знак, знак за смърт. И Йовков решава да се поправи. Не прави нищо особено, издава за втори път през 1932 г. същата тази книга, със същите разкази вътре. Само дето прибира заглавието на едноименния разказ вътре в книгата и вади на корицата заглавието на друг разказ от нея – „Песента на колелетата“. При това нова констелация заглавията на Йовковите книги вече правят вече хор. Преименуването на книгата от „Последна радост“ на „Песента на колелетата“ е символен жест, който чертае окончателната геометрия на Йовковия свят. Нещо като редактиране на символите. Йовков зачерква идеята за линеен край и окончателно и цялостно я заменя с цикличната кръгова геометрия на разбирането на вечност.

Така неговият майстор на каруци от Али Анифе живее точно в пресечната точка между линията на оста и кръга на колелото. Там, където металът на оста се трие о главината на колелото на каруцата и от това триене на двете геометрии се разсипват неповторимите и неповторени звуци на всеки следващ негов себап. Тук, в тази точка и в самия Сали Яшар се пресичат вектора на историята и колелото на вечността.

С тази малка и наглед незначителна символна промяна разказът на Йовковите заглавия всъщност е редактиран из основи и прочитът му става еднозначен и някак антиисторичен, сиреч метафизичен.

Затова Йовковите герои винаги са разположени в два плана, близък и далечен, при това по закона на обратната перспектива, при която далечното изображение е по-голямо и по-важно от близкото. В близкия план е тяхната видимост, която по протежение на разказа се трансформира постепенно в при-видност, а в края се преобразява в отрицание на предразказово им битие, което, оказва се, ни е излъгало. Не, Шибил не е зъл и страшен хайдутин, какъвто влиза в разказа, а благороден, щедър и смъртен годеник, какъвто излиза от него. Албена влиза като грешница, а излиза като светица от тревненската иконописна школа от разказа си. Като свидлив кафеджия влиза Еньо, за да се разкрие в края на разказа като добър и състрадателен роднина.

Откъде Йовков е взел обратно перспективните конструкции на огромната част от своите разкази? От иконите, разбира се. Знаем това от П. Флоренски и неговото изследване върху обратната перспектива. Тук, в обратната перспектива се пресичат поетиката на Йовков и неговото идеалистическо разбиране за света, неговата религиозност.

Върху творчеството на Йордан Йовков са написани някои от най-хубавите критически книги в българската литературна история. Стотици са статиите в най-различни научни сборници от конференции, юбилейни издания, предговори, послеслови. Планина от критическа литература. През написаното за творчеството на Йовков човек може да проследи цялостната „биография“ на литературната критика от двайсетте години на миналия век до днес. С всичките школи, кръгове, течения, естетики и идеологии.

Нека припомним нещо важно, което се експлоатираше усърдно – че Йовков се стремил да избяга от съвременната му действителност. Така, бягайки в миналото, той я бил отричал. Но има ли въобще у Йовков патос на отрицание? Има ли мисъл за отрицание? В най-трудните за Йовковото творчество времена – 50-те години на миналия век – то е уличавано, че критикувало действителността, но не показвало пътя, следователно е далеч от социалистическия реализъм и още по-следователно няма място на високите лавици на литературата. В по-свободни от идеологии времена можем спокойно да кажем, че през цялото време Йовков не е правил нищо друго, освен да показва именно пътя. Пътят, който лъкатуши между тукашния, историческия свят на действителността и отвъдния, метафизичния хоризонт на човешките очаквания. И че този път минава през човека, за да получи смисъл самият път. Затова Йовковите герои са двуподаницы на тукашния свят на реалността и отвъдния свят на вярата. При това едновременно. В двата плана на обратно перспективното Йовково изображение. В близкия план е Шибил, „страшният хайдутин, когото кърсердари и заптиета търсеха под дърво и камък“ от една страна, от друга – същият, но съвсем различен Шибил, романтизираният до смърт годеник на Рада. В близкия план – изпадналият от света, слаботелесен и почти слабоумен Серафим, в далечния – седмата ангелска степен на негова фигура, която безпощадно заразява света с добротворство. Сложете тук Сали Яшар, Чичо Митуш, Вълкадин, Женда, Калмука, Петър Моканина, най-благородният лъжец на българската литература. Всичките до един са двуподаницы на някакво двуделно, земно-небесно, българско царство.

Йовков се развива като писател по време на войните и след тях. Тежко време. Раненото тяло на националния дух трябва да бъде лекувано. И се втурват всякакви целебни идеи, много от тях разцепващи нацията. Само преди няколко години народът тръгва в Балканската война да се обединява в едно. А след войните? Национални катастрофи, ампутирана география, народни съдилища, въстания, българи срещу българи, отрязани глави на министър-председатели, преврати. Културата също е трескава, търси мехлеми, опира до историята, иска родно модерно изкуство, което да е европейско. В тази горещи, нажежени времена Йовков

стои някак отстрани, (отстрани дори на самата държава, защото по това време е в Румъния за седем години). Стои встрани и пише тихо и кротко. И нека повтора – предлага на българите вчерашния ден като изход. Не някогашния, далечния, легендарния, славния ден на златните отминали векове, а вчерашния ден, денят преди войната. Когато животът се състоял от изпитаните, от трайните, от непроменливите свои простички елементи – доброта, обич, красота.

Ако Йовков просто беше описвал миналото, щеше да остарее като самото него и днес щеше да бъде забравен, както са позабравени Добри Немиров, Стилиян Чилингиров, дори Тодор Влайков. Йордан Йовков не критикува никаква действителност и никъде не бяга, най-малко в миналото. Той просто се пренася там заедно с героите си, защото по-добре го познава, както самият той обяснява „бягството“ си. Дори да оставим настрана факта, че миналото от разказите на Йовков за много голяма част от българското население си е живо настояще в периода между двете световни войни. Но дори от това да се откажем, можем спокойно да твърдим: в своето настояще чрез миналото Йовков е говорел за бъдещето, за идващите към него времена. Времената, в които ние като народ се озоваваме все неподготвени.

Това е една от причините светът на Йовков да има две хипостаси, две лица, които са двуединни и единосъщни, неразделими и несъбираеми. Тукашният, земният, временният свят и човек и отвъдният, небесният, вечният свят и човек.

Йовковата двомирност на нас ни харесва дори и когато не я разбираме и когато не можем я обясним. Това е така, защото тя изразява най-дълбоката ни същност, заедно с народната ни картина за свят. И още, защото е израсла от корените на традиционното българско народностно мислене. Тя не идва направо от фолклора, където живи и мъртви при честите си преходи едни към други доказват единството на двата свята, на Земното и на Небесното царство. Не идва тя направо и от естествената религиозна двомирност на света в средновековната българска литература. Двомирността там е не само допустима, но и задължителна – все пак това са две конвенционални култури, различни от следренесансовите. Но тази двомирност може да бъде регистрирана и в самото начало на новата българска литература, Историята на светия отец Паисий Хилендарски, половината от която разказва за земните наши царе, другата половина – за небесните ни царе, за светците ни. После тази двомирност можем да намерим в писмата на Левски, в картината на Ботев, където юнакът му е жив и мъртъв едновременно. В стиховете на Вазов, през Разцветниковите удавници, през Радичковите торлаци, които пишат писма от отвъдното до живите си роднини от берковския край, до реалната, почти битовизирана отвъдност в поезията на Борис Христов. Ние обичаме Йовков защото чрез него самите ние говорим на големия свят. Полагаме българската картина за света и за човека в универсалните културни матрици на човечеството.

Какви книги и студии са написани за този писател! Като се започне от Боян Пенев, от Владимир Василев, Иван Мешеков, Спиридон Казанджиев, до Стефан Василев, Петър Пондев, Димо Минев, Искра Панова, Симеон Султанов, Иван Сарандев, Симеон Янев, Михаил Неделчев, Тончо Жечев, Енчо Мутафов, Светлозар Игов, Валери Стефанов, Добрин Добрев, в по-нови времена Виолета Русева, Милена Кирова, Татяна Ичевска, Румяна Лебедова, Роман Хаджикосев. Всеки от тях има своя Йовков, така както го има всеки българин. Дори и онези от нас, които са останали завинаги единствено с Моканина, който гледа овцете си, без да ги вижда, и с несвършващите черни многоточия на лястовиците от „По жицата“. За да има винаги какво да се добавя към огромния метатекст около творчеството на Йовков, причината е в безкрайността на Йовковия свят в дълбочина и във височина.

Някои от първите наблюдения обаче са наистина откривателски и искам бегло да се спра на няколко от тях. В началото на сериозните критически рефлексии върху Йовков стои Владимир Василев, главният редактор на Златорог, където излиза основният корпус от Йовковите разкази през 20-те години. Критическата му студия „От 1920 до днес“ излиза в Златорог през 1933 г, когато приятелството помежду им вече не е толкова близко. Йовков очаквал със страх излизането й, но според свидетелството на Спиридон Казанджиев, останал много доволен от нея. Основната мисъл на Владимир Василев е, че „Йовков е реалист с идеалистическо отношение към живота“ (Vassilev, VI. 1992). Ето още тук е усетена и уловена

Йовковата двойственост, която събира ведно реалността и нейното идеално съответствие. Още тук големият критик постановява, че писателят е художествено-реалистичен в рисунъка, в събитийността, дори и в персонажите, но идеалистичен в схващането за тяхната същност. Прави са и онези, които още през двайсетте твърдят, че Йовков идеализира своите герои, но тук става дума за нещо по-важно. Йовков е идеалист не във виждането за света и в неговото обрисване, а в разбирането си за него. Йовков е идеалист в мисленето си, във философската си визия за света и за човека. Всичко останало е следствие.

Тъкмо в тази концепция на Вл. Василев намира упование и критическата метафора за обратната перспектива, която е бремна с телеологизъм, с оценъчност: близкото, видимото, красивото привързва и поробва; отвъдното, невидимото, дълбинното развързва и освобождава човека, следователно е по-важно. Затова дори когато има смърт, Йовковите разкази не предизвикват страх от нея. Началото е „Земляци“, повестта, с която се отваря първия том на неговите разкази през 1917 г. Там, във финала, Стоил, загинал и погребан, продължава да бъде със своите земляци. По подобен начин завършва и последният му том през 1937 г., „Ако можеха да говорят“, където смъртта на Чичо Митуш е представена като прибиране „при своите си“, както иска да се прибере при своите си и Ески Арап.

По думите на Иван Мешков, Йовков изпълнявал условието на Боян Пенев големият творец да бъде религиозен или раздвоен. За религиозността на Йовков свидетелства в прав текст Спиридон Казанджиев (Kazandzhiev, Sp., 1980). Това свидетелство е, разбира се, от „втора ръка“. Прякото доказателство е самото творчество на Йовков.

Владимир Василев говори на два пъти и за перспективата у Йовков, едната от които е вътрешна, логична за всеки добър писател. Другата, обаче, е по-важна: „Историческите събития, преданията, житейските случки той разработва в един стил напълно реалистичен, но който не заковава нещата, а открива безконечни духовни перспективи“. Ето е предвидена, видяна, очертана и дори подчертана Йовковата двуплановост, върху която стъпват всички по-сетнешни интерпретатори на Йовковото творчество.

Искра Панова също застъпва мнението, че зад всеки написан Йовков разказ стои другият, ненаписания, по-важният. Тезата за обратната перспектива носи предимството да съвмести, да събере заедно светата троица на всяко художествено творчество – изображаемо, изображение, и начин на изобразяване. С други думи – да събере реалността и нейния художествен образ под знака на Йовковата поетика.

Така „поетиката на цялото“, за която писателят говори пред Сп. Казанджиев и която всички изследователи цитират, не е просто техническо предпочитание за композиция, а най-дълбока философска концепция на Йовков за света. Цялостен и единен да бъде не само разказът – започнат, завършен, окръглен без остатъци, – а светът да бъде цялостен и единен. Животът да бъде цялостен и единен. Човекът да бъде цялостен и единен. Човекът, светът и животът да бъдат неделими, времето на бъде единно и неделимо и всички заедно да изграждат живото лице на Вечността.

Ако тези неща убягнат, Йовков ще бъде видим само отдалеч, откъдето, впрочем, за разлика от Вл. Василев, го е гледал Иван Радославов, който открива у Йовков редица недостатъци, най-важният от които е липса на „психологическа мотивация при развитието“. Радославов иска от Йовков неща, които нямат голямо значение в неговия свят. Той иска Йовков да бъде мотивиран, да бъде логичен. Но как да бъде логичен автор, който залага на чудото вътре в човека?! Има и други талантливи провали в интерпретациите. Николай Райнов например ерудитски разсъждава върху Женда, „развратната булка“, без да крие своята ирония. Но той не може или не иска да види морето, което тази незначителна махленска хубавица цял живот е мечтала, без да го е виждала никога и към него, към морето тръгва в смъртта си с тъмния романтизъм на Шибил, Индже и на всички останали.

Затова Д.Б. Митов с право твърди, че у Йовков „се проявява най-пълно и точно духът на българската мистика“ и прави аналогия между Йовковите разкази и „патоса в старинните свещени книги“.

Йовков не може и не иска да отрече каквато и да е действителност. Най-странното доказателство е, че той дори войната не отрича. Понякога дори оставя по някой от героите си

да се възхищава от нея, както самият той се възхищава на Белия ескадрон. За огромна част от героите му войници войната е работа, която трябва да се свърши, преходна, неизбежна форма на живот между две мирни фази на същия труд. Като цяло във военните си разкази Йовков не гледа войната, а войника. Не гледа събитието, а човека. Важните неща, които се случват с човека на война не са благодарение на войната, а въпреки нея. Защото войната променя всичко. А нашият писател се интересува от непроменливите неща.

Ако у Йовков действителността не е това, което е, а онова, което трябва да бъде, то това би трябвало да важи и за войната. И е точно така. Няма да намерите и думичка за бунта, който избухва на 1 юли 1913 в полка на Йовков. Вярно, по това време писателят е на лечение, но впоследствие всички узнават, само той не знае. Или по-скоро си трае. През петте години до края на Европейската война при десетките военни разкази и дописки Йовков мълчи за него. Защото бунтът не е Йовкова територия.

Не се обосновава с липсата на този бунт и големият критик Иван Мешеков, автор на една най-хубавите книги за писателя, макар да говори аргументирано за Йовковата антиисторичност. „Ако читателят поиска – пише Ив. Мешеков, – да се запознае чрез разказите на Йовков с войната и как се подготвят и зреят по-сетнешните събития, изострените социални конфликти, в които войните намериха своето логично реално продължение, той абсолютни нищо няма да намери за това“. И обяснява критикът тази особена „слепота“ за историята с „религиозно-героическия мироглед на Йовков, наивно-идеалистическото съзнание(...), чуждо и враждебно на образованието, науката, машината, цивилизацията и новите идеи, които го отричат“. Така Мешеков се домогва до истинската причина за спецификата на Йовковия художествен свят, а именно, неговият религиозно-идеалистически мироглед. За пръв път при него са очертани контурите и причините за Йовковата антиисторичност, сиреч метафизичност. Йовковите герои гледат не напред, а нагоре. Затова стига и до прозорливата формулировка: „За Йовков целта на националното и общочовешкото битие е да се прояви вечната му форма и същност“.

Със своя материалистически мироглед, сякаш на принципа на екзотопията, Мешеков най-добре е видял идеалистическия мироглед на Йовков. И е направил важната крачка към разбиране на поетиката му в максимална дълбочина. Твърди, че „реалистичният план у него не е автономен, а е подчинен на идеалистичния или мистичния. Йовков раздвоява съзнанието си: той вижда с телесните си очи видимия, реалния, крайния свят, но го въвежда или извежда чрез творческа мечта и митотворческото си синтетично въображение из невидимия, безкрайния, иреалния свят.“ (Meshekov, Iv., 1977).

Поради твърдението на самия Йовков, че в работите му няма нищо измислено, много от изследвачите му го прилепват към реалистичната линия в нашата литература. Къде да сложим тогава Елин Пелин, който твърди обратното, че творчеството му е измислица от край до край? Всъщност лъжат и двамата. И са жертва на клишето за реалистичността въобще на българската литература, разбиране, което тръгва още от доктор Кръстев, а може би и от по-рано. Стефан Василев, един от застъпниците на изискуемия реализъм, нарича изследването на Мешеков „най-крупното изопачение на Йордан Йовков“. Моята оценка е обратната и смятам като Мешеков, че автентичната реалност у Йовков е недействителна и легендарна. Ако Елин Пелин събира всичко е единен изобразителен план, то Йовков мултиплицира изобразителните равнини. За Елин Пелин действителността е цел, за Йовков е средство. Тя е само близкият, първият изобразителен план, откъдето Човекът се проектира в другия, значимия, метафизичния план по законите на обратната перспектива.

След 1947 г., когато излиза книгата на Мешеков за Йовков, в рамките на десетина години излизат книгите и на Димо Минев, и на Григор Василев, и на Спиридон Казанджиев, които заедно с по-късната книга на Стефан Стефанов „Капитанът на земяците“ (1980) и заедно със „Спомени и писма“ на Деспина Йовкова и с прекрасния „Летопис“ на живота и творчеството на Йовков, оформиха основния документален корпус, който се отваря вратите към новите интерпретации върху творчеството на писателя. Стотици изследвания се натрупаха, всяко със своя интерпретативна стратегия, със своя оптика и поглед към героите и събитията от книгите на писателя. Там сред стотиците беше и моя милост.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всички тези приносни изследвания са все трошици от големия, от несвършващ български хляб на Йовковото творчество. В новите времена ще дойдат други изследователи. Днес те са в гимназиите и в детските градини. Много от тях са още неродени. Но ще дойдат те заедно със своето време и с други мисли и дори с други думи ще осветят своя Йовков. Той никога не е бил на едного. Нито на малцина. Защото винаги е бил и ще бъде на всички, додето съществуват лястовичите многоточия по българските жици.

REFERENCES

Vassilev, Vl. (1992). From 1920 to today. Zlatorog, XIV, 1933. №2-4.- In: Vladimir Vassilev. Studies, articles, polemics. Sofia: "Bulgarian writer", 91. (*Оригинално заглавие: Василев, Вл., 1992. От 1920 до днес. Златорог, XIV, 1933. №2-4.- В: Владимир Василев. Студии, статии, полемики. София: „Български писател“, 91).*

Kazandzhiev, Sp. (1980). Meetings and conversations with Yordan Yovkov. Sofia: "Bulgarian Writer", 80. (*Оригинално заглавие: Казанджиев, Сп., 1980. Среци и разговори с Йордан Йовков. София: „Български писател“, 80).*

Meshekov, Iv. (1947). Yordan Yovkov romantic-realist. Sofia: "D. Gologanov", 162. (*Оригинално заглавие: Мешеков, Ив., 1947. Йордан Йовков романтик-реалист. София: „Д. Гологанов“, 162).*

Radoslavov, Iv. (1992). Bulgarian Literature 1880-1930. Sofia: "St. Cl. Ohridski". (*Оригинално заглавие: Радославов, Ив., 1992. Българската литература 1880-1930. София: УИ „Св. Кл. Охридски“).*